

ЛЮБЧУК Н. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОДВІЙНА ПРИРОДА МІФОНІМІВ
У ДРАМІ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ "ЛІСОВА ПІСНЯ"
ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто особливості функціонування міфонімів у драмі-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня", встановлено їх подвійну природу, розглянуто способи їх відтворення у перекладі німецькою мовою.

Ключові слова: драма, міфонім, адекватний переклад, транскрипція, калькування, наближений переклад, комбінована реномінація.

В статье рассмотрены особенности функционирования мифонимов в драме-феерии Лесы Украинки "Лісова пісня", определена их двойная природа, проанализированы способы их передачи при переводе.

Ключевые слова: драма, мифоним, адекватный перевод, транскрипция, калькирование, приближенный перевод, комбинированная реноминация.

The article deals with peculiarities of functioning of mythonyms in Lesya Ukrainka's fairy-drama *Lisova pisnia*, their dual nature is detected, ways of their rendering when translating are analyzed.

Key words: drama, mythonym, faithful translation, transcription, calquing, approximate translation, combined renomination.

"Творча спадщина Лесі Українки – світова слава українського красного письменства. Великий новатор у нашій літературі, "перший наш неокласик", вона з рідкісною витонченістю поєднувала в творчості найхарактерніші українські національні риси, національну свідомість із різними ремінісценціями і мотивами всесвітньої культури. [...] Поетеса набагато випередила свою епоху, бо творила у вимірах вселюдських, керувалася критеріями світовими" [1:48]. Саме тому творчість Лесі Українки становить інтерес не лише для українського, а й для іншомовного читача.

Одним з найвизначніших творів поетеси стала драма-феєрія "Лісова пісня". Твір неодноразово перекладали багатьма мовами. "Світове значення "Лісової пісні" засвідчує також великий успіх її сценічного втілення майже в 12 країнах Європи" [2:47]. Німецькою мовою "Лісова пісня" вперше вийшла в 1931 році в Харкові (переклад Е. Берманна). У 1947 році в Берліні вийшов переклад Йоганна фон Гюнтера. Обидва видання зберігаються в Німецькій національній бібліотеці. У 2006 році у Львові вийшов переклад Ірини Качанюк-Спех. Отже, інтерес до твору не зменшується. Але, якщо творчості Лесі Українки загалом присвячено

чимало наукових розвідок, то переклади рідко привертають увагу науковців, зокрема, переклади німецькою мовою не розглядалися взагалі. Переклад же творів, насичених етноспецифічними реаліями, зокрема міфонімами, завжди становив значні труднощі. Від успішності їх відтворення залежить сприйняття твору іншомовним читачем. Цим і визначається **актуальність** дослідження.

Об'єктом дослідження стали назви міфічних персонажів.

Предметом – способи їх відтворення у перекладі німецькою мовою.

Матеріалом дослідження стала драма-феєрія Лесі Українки "Лісова пісня" і її переклад німецькою мовою Ірини Качанюк-Спех.

Наукова новизна дослідження полягає у дослідженні адекватності відтворення конотацій позначень міфопоетичних образів "Лісової пісні" у перекладі німецькою мовою з огляду на їх подвійну природу.

"Міфологічні уявлення, на думку дослідників, належать до таких найбільш значущих культурних цінностей, які визначають базові категорії у конструюванні картини світу і характеризують тип культури соціуму" [3:15]. Міфічні образи становлять невід'ємний компонент національно-мовної картини світу. У кожного народу вони свої, неповторні. Їх відтворення потребує не лише культурної, а й "міжкультурної компетенції" перекладача, тобто уміння оцінити, як культури сприймають своє місце стосовно іншої культури, що вони знають про іншу культуру, а також їх уявлення про те, як вони сприймаються іншою культурою [4:347]. Відтворення Лесиних образів ускладнюється тим, що "міфологізація у творі досягається не відтворенням якогось мотиву чи образу, а шляхом концептуального моделювання міфологічної картини світу". Отже, все зображене в драмі набуває символічного значення [5:2]. Лесині образи, хоч і взяті з міфології і фольклору, проте не є носіями всіх характеристик останніх. Кожен персонаж має власні риси, не завжди подібні до рис відповідних міфічних істот. Позначення, що сприймаються як загальні назви, піднесені до рівня власних назв. Кожне позначення одночасно репрезентує міфологему і виступає як власна назва, ім'я персонажа. Отже, перед перекладачем постає дилема, як перекладати такі слова: як реалії чи як власні назви?

Питання відтворення як реалій, так і власних назв неодноразово розглядалося перекладознавцями. Власні назви зазвичай транскрибують. Реалії відтворюють різними способами: транскрибують, калькують (якщо дозволяє внутрішня форма), застосовують наближений переклад, комбіновану реномінацію. Кожен спосіб має свої переваги і недоліки.

Коли ж слово виступає і як реалія, і як власна назва, проблема ускладнюється вдвічі. Україномовний читач сприймає кожен персонаж як представника певної групи міфічних істот. Не виражені експліцитно характеристики йому зрозумілі. Якщо ж транскрибувати такі імена у перекладі, іншомовний читач сприйматиме їх виключно як власні назви. Всі позатекстові характеристики залишаться йому недоступними. Наближений переклад створює асоціацію з міфічними персонажами тієї країни, де функціонує мова перекладу. Отже, іншомовний читач отримує неповні, а то й хибні уявлення про характеристики персонажів. Калька можлива не завжди.

Особливість перекладу Ірини Качанюк-Спєх полягає в тому, що перекладачка – етнічна українка, яка проживає в Німеччині. Отже, обидві мови їй однаково близькі. Їй легко зрозуміти особливості виражальних засобів вихідної мови і донести їх до читача мови перекладу, враховуючи особливості культурного середовища, в якому живе реципієнт. Перекладачка не зупиняється на якомусь одному способі перекладу, а застосовує цілий їх спектр, враховуючи як мовні можливості, так і міжмовні й міжкультурні зв'язки.

До **транскрипції** вона вдається лише один раз, перекладаючи ім'я Мавки (*Mavka*), але у сцені знайомства Мавки з Лукашем дає пояснення, хто це:

"Лукаш: *Березу ти сестрою називаєш?*
Хто ж ти така?

Мавка: *Я – Мавка лісова*" [13:50].

"Lukasch: *Du nennst die Birke deine Schwester?*
Wer bist du denn?

Мавка: *Мавка, die Waldfee*" [13:51].

Наскільки узгоджуються характеристики українських мавок і німецьких фей стає зрозуміло із порівняння описів:

Мавка – у народних повір'ях – казкова лісова істота в образі голої гарної дівчини з довгим розпущеним волоссям; мавки гойдаються на віттях, співають, водять веселі танки, заманюють хлопців і залоскочують їх до смерті [6:347]. *Мавки* – вродливі молоді дівчата, високого зросту, з довгим волоссям, завжди уквітчаним, одяг у них тонкий та прозорий [7:285]. *Fee* – ніжна, чарівна, привітна або похмура казкова істота жіночої статі; феї бувають добрі і злі [9:461].

Характеристики мавок і фей схожі лише приблизно. Але Лесина Мавка також не в усьому схожа на інших. Закохавшись у Лукаша, вона

намагається бути корисною людям, її вчинки подібні до вчинків добрих фей. Отже, можна сказати, що її образ відтворено досить точно.

Наступний спосіб – **наближений переклад**. Так відтворено образи *Русалки (Nymphe)*, *Русалки Польової (Feldnymphe)*, *Лісовика (Waldschrat)* і *Водяника (Wassermann)*.

В. Жайворонок характеризує *русалку* як водяне божество в образі гарної дівчини з довгим розпущеним волоссям і риб'ячим хвостом, водяну німфу; зауважує, що, за повір'ями, русалки можуть жити в полях і лісах [6:512-513]. В. Войтович наводить імена різних видів русалок: *Житниця*, *Пиєниця*, *Травниця* тощо. Кожна з них мала свої обов'язки [7:449]. *Nymphe* походить з греко-римської міфології й позначає чарівне божество жіночої статі [10], одну з молодих богинь, що живуть на деревах, у річках, горах тощо [11]. Німфи були богинями родючості. Пізніше їх вшановували як водяні божества [12].

Характеристики цих божеств досить схожі, тому заміну в перекладі можна вважати адекватною.

Виправдана також заміна *Водяник* на *Wassermann*. *Водяник* у українців – це злий водяний дух, що приносить людям нещастя [6:109; 7:88]. *Wassermann* – водяне божество чоловічої статі, вороже налаштоване до людей [10].

Характеристики *лісовика* і *Waldschrat* різні. *Лісовик* у дохристиянських віруваннях українців – це господар лісу, його дух, звичайно злий, в лісі всі слухаються його, а для людей він небезпечний, може заманити в хащі [6:339; 7:279]. *Waldschrat* в німецькій міфології – це лісовий дух в образі велетня або людини в подобі тварини [9:1406]. Найголовніша відмінність між цими істотами полягає в тому, що *лісовик* – це господар лісу, німецькому божеству ця характеристика не притаманна, а вона підкреслюється в драмі. Крім того, *лісовик* завжди виступає в образі діда, а *Waldschrat* може виступати в образі тварини. Для збереження національного колориту драми тут можна було б застосувати **комбіновану реномінацію** – *Waldherr Lissowuk*.

Три імені були **скальковані** у перекладі (*Доля* – *Schicksal*, "*Той, що греблі рве*" – "*Der die Dämme sprengt*", "*Той, що в скалі сидить*" – "*Der im Felsen sitzt*").

Що стосується *Долі*, то тут рішення очевидне. Неминучість долі – це світова віра, тому образ зрозумілий кожному.

"*Той, що греблі рве*", "*Той, що в скалі сидить*" взяті з народних легенд; це евфемізми, що заступають табуйовані назви [8:110-111]. Для

українців було типовим не називати нечисту силу своїм ім'ям, щоб не накликати. Подібний звичай був і у німців. Проте аналоги згаданим персонажам у німецькій міфології відсутні. Але калька повністю розкриває внутрішню форму імені, а контекст дає уявлення про характер персонажа.

У драмі зустрічаємо також ім'я *"Того, що в скалі сидить"* – *Марице*:

"Марице: *Чи ти мене не знаєш?*
 "Той, що в скалі сидить" [13:160].

"Ungeheuer: *Kennst du mich nicht?*
 Ich bin "Der im Felsen sitzt" [13:161].

Марице – це дохристиянське уособлення нечистої сили, злий дух, чорт [6:353], богиня зла, темної ночі, смерті; сіє на землі чвари, брехню, недуги [7:287]. *Ungeheuer* – це величезна, потворна казкова тварина, чудовисько [9:1330]. Образи абсолютно не співвідносні. Національний колорит втрачено. Україномовному читачеві без пояснень зрозумілі слова *Марица*:

*"Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тмяні очі; [...]
Тебе візьму я. Ти туди належиш:
ти бліднеш від вогню, від руху млієш,
для тебе щастя – тїнь, ти нежива"* [13:160].

Дух забуття кличе зневірену дівчину до себе. Німецькомовний читач не зрозуміє зв'язку між чудовиськом і забуттям, смертю. У цьому випадку також можна було застосувати комбіновану реномінацію. Щоправда, відсутність у німецькій мові звука /ц/ ускладнює сприйняття імені. Але *Марице* – це лише одне ім'я цього божества, інше – *Мара*, що буде цілком звичним для німецькомовної аудиторії.

Невдалим виявився переклад імені *Перелесник* – *Flattergeist*. *Перелесник* – у народних повір'ях – казкова істота чоловічої статі, яка літаючи до жінок у вигляді вогненного змія, спокушає їх, зводить на перелюб, доводить до смерті [6:440], це найзліший повітряний дух, має вогненний хвіст, робить тільки зло, дурить людину, зводить на лихе [7:361]. У драмі *Перелесник* також залицяється то до одної дівчини, то до іншої, але він же мстить Лукашеві сім'ї за *Мавку*, спалює хату. Єдине ж значення *Flattergeist* – "непостійна, легковажна, вітрувата людина" [9:482]. Намагаючись відтворити одну характеристику божества, перекладачка забула про іншу, не менш важливу. До того ж, *Flattergeist* взагалі не асоціюється з міфічними істотами.

До невдач слід віднести і переклад імені *Куць* – *Gnom*. *Куць* – народна

назва замість табуйованого найменування *чорт* [6:325]. *Gnom* – *гном*, *карлик*, *кобольд* – ніколи не був синонімом *чорта*. Тому досить дивно виглядає переклад речення, де Леся Українка пояснює, хто такий *Куць*:

"З-за купини вискакує *Куць*, молоденький чортик-паничик" [13:94].

"*Von der Anhöhe springt der Gnom hervor, ein junges Teufelchen – kleiner Kavalier*" [13:95].

Тут варто зауважити, що у німців такі найменування, як *чорт*, також були табуйовані. Замість нього вони вживали *der Böse*, *der Geier*. Ці слова і можна було використати у перекладі.

Значно вдалішою видається **персоніфікація** хвороби у перекладі таких рядків:

"Дядько Лев: *Шипле-дівице,*
Пропаснице-Трясавице! [...]

Ось тобі полинь –
Згинь, маро, згинь!" [13:76]

"Oheim Lev: *Du Spukgestalt,*
Fieber und Schüttelfrost! [...]

Den Wermut ich dir reiche –
Weiche, Gespenst, weiche!" [13:77]

У дохристиянських віруваннях українців *Трясця*, *Трясовиця* (*Пропасниця*) – персоніфікована зла сила, як і хвороба взагалі, зла недуга [6:608]. Оскільки характер недуги зрозумілий, а з контексту видно, що вона виступає в образі привида, оказіональна персоніфікація повністю відтворює колорит уривку. Цікаво, що в обох мовах однаково символічне значення *полині* – "засіб проти злих сил".

Останній спосіб – **пояснювальний переклад** – застосований двічі, але в різній формі. Так, *Злидні* (домові карлики, що живуть звичайно там, де і домовик – під піччю або в запічку, доводять родину до зубожіння [6:247; 7:191]) відтворено за допомогою *Elendsbringer* (дослівно: "ті, хто приносить злидні"). *Потерчата* перекладено як *Knirpse* (маленькі хлопчики, маленькі люди), але у виносці подано роз'яснення: "*Knirpse – Kinder, die ungetauft verstarben*" (діти, які померли нехрещеними) [13:17]. Таке рішення видається доцільним з огляду на відсутність відповідників у німецькій мові.

Підсумовуючи, хотілося б відзначити, що переклад І. Качанюк-Спех в цілому заслуговує на увагу, в ньому багато вдалих рішень, але таку надскладну проблему, як відтворення міфонімів, вона долала не завжди успішно. Перекладачка тяжіє до одомашнення, намагається наблизити

текст до німецькомовного читача, не враховуючи того, що твір Лесі Українки наднаціональний за проблематикою і національний за змістом. Її персонажі – представники демонічного світу, але їхніми словами промовляє мудрість. Злі до людей у міфології, вони згодні домовлятися в драмі, за умови, що люди дотримуватимуться угод. Це протиставлення варто показати читачу мови перекладу. Звичайно, імена мають бути достатньо короткими і влучними, надто у драмі, призначеній для сцени. Але роз'яснення можна подавати у словах автора чи у виносках (а у випадку постановки на сцені – у програмці) – залежить від контексту. Крім того, світова практика показує, що міфоніми досить часто транскрибують, щоб показати унікальність міфології певного народу. Отже, заміни припустимі лише там, де наявна паралель між міфологемами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зорівчак Р.* Творчість Лесі Українки в англomовному світі / Р. Зорівчак // *Леся Українка і сучасність: зб. наук. праць.* – Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Наук.-дослід. ін-т Лесі Українки, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Луцьк: Ред.-вид. відділ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 4, кн. 2. – С. 48-62. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lukr. 2. *Барабан Л.* Драматургія Лесі Українки за рубежом. До проблеми перекладів і сценічної інтерпретації / Леонід Барабан // *Сучасність.* – С. 40-52. – Режим доступу до статті: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/.../07-Baraban.pdf>. 3. *Бублейник Л. В.* Слово як картинна реальність культури (на матеріалі "Лісової пісні" Лесі Українки) / Л. В. Бублейник // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство.* – 2011. – № 11. – С. 14-18. – Режим доступу до статті: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/nvv>. 4. *Witte H.* Die Rolle der Kulturkompetenz / H. Witte // *Handbuch Translation.* – Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1998. – S. 345-348. 5. *Скупейко Л. І.* Драма Лесі Українки "Лісова пісня" (питання міфопоетики) / Л. І. Скупейко // *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки.* – 2001. – № 1. – С. 1-3. – Режим доступу до статті: <http://www.znu.edu.ua/herald/issues/archiv>. 6. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. 7. *Войтович В.* Українська міфологія / Валерій Войтович. – Вид. 2-ге стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с. 8. *Крупеньова Т. І.* Міфоніми в драматичній поемі Лесі Українки "Лісова пісня" / Т. І. Крупеньова // *Записки з ономастики: Зб. наук. праць.* – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – с. 108-114. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/zzo/2002_6/Krupenio.pdf.

ДОВІДНИКИ

9. *Wahrig G.* Deutsches Wörterbuch / Gerhard Wahrig. – München: Mosaik Verlag, 1987. – 1493 S. 10. *Duden* – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. – Режим доступу до словника: <http://traduko.lib.ru/> 11. *Langenscheidt* Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – Режим доступу до словника: <http://traduko.lib.ru/> 12. *Brockhaus* Enzyklopädie. – 2002. – Режим доступу до словника: <http://traduko.lib.ru/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. *Lessja Ukrajinka* Das Waldlied: Feerie in drei Akten / *Леся Українка* Лісова пісня: драма-феєрія у трьох діях / Пер. німецькою мовою Ірини Качанюк-Спех. – Львів: Вид. центр Львівського нац. університету імені Івана Франка, 2006. – 224 с.